

O‘ZBEKISTON HUDUDIDAGI TOSH DAVRI JAMOALARINING O‘RGANILISH TARIXI VA ULARNING QISQACHA TAVSIFI.

Mavlonov Quvonchbek Salohiddin o‘g‘li

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti etnografiya, etnologiya va antropologiya mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada O‘zbekiston hududida tosh davri jamoalarining o‘rganilish tarixi, asosiy arxeologik yodgorliklar, ularning xronologiyasi hamda moddiy madaniyati ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda XX asr boshlaridan boshlab olib borilgan arxeologik izlanishlar, yetuk olimlarning ilm-fan rivojiga qo‘shgan hissasi, tosh qurollar majmuasi hamda ibtidoiy jamoalarning xo‘jalik va ijtimoiy hayoti yoritib beriladi. Maqola O‘zbekiston hududining paleolit davridagi tarixiy ahamiyatini ilmiy dalillar asosida ochib berishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: Tosh davri, paleolit, O‘zbekiston arxeologiyasi, g‘or yodgorliklari, tosh qurollar

Kirish. Tosh davri insoniyat tarixining eng qadimgi va eng uzoq davom etgan bosqichi hisoblanib, taxminan miloddan avvalgi 2,5 million yildan miloddan avvalgi 12 ming yillikkacha bo‘lgan davrni o‘z ichiga oladi. Mazkur davrda inson jamiyati asta-sekin shakllanib, mehnat qurollari takomillashdi, ovchilik va termachilik asosiy tirikchilik manbai sifatida rivojlandi hamda ijtimoiy munosabatlarning dastlabki shakllari vujudga keldi.

O‘zbekiston hududi Markaziy Osiyoning muhim qismi sifatida qadimgi odamlarning ko‘chib yurishi va joylashuvida alohida ahamiyatga ega bo‘lgan. Arxeologik tadqiqotlar natijalari bu hududda quyi, o‘rta va yuqori paleolit bosqichlarida insonlar uzluksiz yashab kelganini yaqqol ko‘rsatadi (Asqarov, 1981).

O‘zbekiston hududida tosh davri yodgorliklarining o‘rganilish tarixi

Dastlabki ilmiy tadqiqotlar (XX asr boshlari). O‘zbekiston hududidagi tosh davri yodgorliklarini ilmiy asosda o‘rganish XX asrning 30-yillarida boshlangan. 1938–1939-yillarda sovet arxeologi A.P. Okladnikov rahbarligida Surxondaryo viloyatida joylashgan Teshik-Tosh g‘orida keng ko‘lamli qazish ishlari olib borildi. Tadqiqotlar natijasida neandertal tipiga mansub bola skeleti hamda o‘rta paleolit davriga oid tosh qurollar majmuasi aniqlangan. Ushbu topilma Markaziy Osiyo hududida neandertallar yashaganini tasdiqlovchi muhim ilmiy dalil sifatida baholanadi¹¹².

¹¹² Виноградов А.В. Кальтаминорская культура Средней Азии: новые исследования. – Ташкент, 2015

1950–1980-yillardagi tizimli tadqiqotlar. XX asrning ikkinchi yarmida O‘zbekiston Fanlar akademiyasi Arxeologiya instituti tomonidan tosh davri yodgorliklarini o‘rganishga qaratilgan muntazam ilmiy ekspeditsiyalar tashkil etildi. Bu davrda U.I. Islomov, A.P. Derevyanko, A.A. Asqarov kabi yetuk olimlar tomonidan muhim ilmiy tadqiqotlar olib borildi¹¹³.

1960–1970-yillarda Farg‘ona vodiysida joylashgan Selungur g‘ori o‘rganilib, uning quyi paleolit davriga mansub eng qadimgi yodgorliklardan biri ekanligi aniqlangan. Tadqiqotchilar Selungur g‘ori qatlamlarini taxminan miloddan avvalgi 800–500 ming yilliklarga mansub deb belgilaganlar¹¹⁴.

Mustaqillik davri va zamonaviy tadqiqotlar. 1991-yildan so‘ng O‘zbekistonda arxeologik tadqiqotlar yangi bosqichga ko‘tarildi. 1998-yildan boshlab Toshkent viloyatida joylashgan Obi-Rahmat g‘orida xalqaro ilmiy ekspeditsiyalar faoliyat yurita boshladi¹¹⁵. Ushbu yodgorlikda olib borilgan stratigrafik va radiokarbon tahlillar natijasida uning o‘rta va yuqori paleolit davrlariga oid ekanligi aniqlangan (Derevyanko va boshq., 2003).

Asosiy tosh davri yodgorliklari va ularning ilmiy ahamiyati

Teshik-Tosh g‘ori. Teshik-Tosh g‘ori o‘rta paleolit davrining eng muhim yodgorliklaridan biri hisoblanadi. Bu yerdan topilgan tosh qurollar mustye madaniyatiga mansub bo‘lib, asosan qirg‘ichlar, uchli qurollar va kesgichlardan iborat. Neandertal bolaning dafn etilishi bilan bog‘liq masalalar ilmiy doiralarda hanuzgacha muhokama qilinib kelinmoqda. Ayrim tadqiqotchilar bu holat ibtidoiy diniy tasavvurlar mavjud bo‘lganini ko‘rsatishi mumkinligini ta’kidlashadi¹¹⁶.

Obi-Rahmat g‘ori. Obi-Rahmat g‘ori Toshkent viloyatida joylashgan bo‘lib, 20 dan ortiq madaniy qatlamlarga ega. Bu yodgorlikdan topilgan tosh qurollar yuqori darajada ishlanganligi bilan ajralib turadi. Olimlar ushbu hududda taxminan 80–40 ming yil avval qadimgi odamlar yashaganini ilmiy jihatdan asoslab berganlar (Derevyanko, 2003).

Selungur g‘ori. Selungur g‘ori Markaziy Osiyodagi eng qadimgi inson manzilgohlaridan biri hisoblanadi. Bu yerdan aniqlangan yirik tosh qurollar insonlarning dastlabki mehnat faoliyati, ovchilik usullari va atrof-muhitga moslashuv jarayonlarini o‘rganishda muhim ilmiy manba bo‘lib xizmat qiladi (Islomov, 1990).

Tosh davri jamoalarining umumiy tavsifi

¹¹³ https://media.neliti.com/media/publications/411600-the-study-of-the-history-of-the-stone-age-9f88defe.pdf?utm_source=chatgpt.com

¹¹⁴ Массон В.М. Земледельческий неолит юго-запада Средней Азии. // Средняя Азия в эпоху камня и бронзы. – Л.: Наука, 1966

¹¹⁵ https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1040618218302234?utm_source=chatgpt.com

¹¹⁶

https://www.researchgate.net/publication/347116428_A_new_look_at_the_Middle_Paleolithic_lithic_industry_of_the_Teshik-Tash_Cave_Uzbekistan_West_Central_Asia?utm_source=chatgpt.com

Xo‘jalik faoliyati. Tosh davri jamoalarining asosiy xo‘jalik faoliyati ovchilik va termachilikdan iborat bo‘lgan. Qazishmalar jarayonida topilgan hayvon suyaklari, jumladan bug‘u, tog‘ echkisi va yovvoyi ot qoldiqlari ovchilik asosiy oziq manbai bo‘lganini ko‘rsatadi. Tosh qurollar esa ov jarayoni bilan bir qatorda terini qayta ishlashda ham keng qo‘llanilgan.

Yashash muhiti va turmush tarzi. Qadimgi odamlar asosan g‘orlar va daryo bo‘ylarida joylashgan ochiq makonlarda yashaganlar. Olovdan foydalanish ularning kundalik hayotida muhim o‘rin tutib, sovuqdan himoyalaniish, ovqat tayyorlash va yirtqich hayvonlardan saqlanish imkonini bergan.

Ijtimoiy munosabatlar. Tosh davri jamoalari asosan kichik urug‘ jamoalaridan iborat bo‘lib, mehnatning jamoaviy shakli keng tarqalgan edi. Ovning umumiy tarzda tashkil etilishi va resurslarning birgalikda taqsimlanishi ibtidoiy jamiyatning muhim belgilaridan biri hisoblanadi.

Xulosa. O‘zbekiston hududida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar tosh davri jamoalarining boy va murakkab tarixga ega ekanini ko‘rsatadi. Teshik-Tosh, Obi-Rahmat va Selungur kabi yodgorliklar Markaziy Osiyoda insoniyat taraqqiyotining muhim bosqichlarini yoritib beruvchi nodir ilmiy manbalardir. Kelgusida zamonaviy ilmiy usullar asosida olib boriladigan tadqiqotlar ushbu hududning ibtidoiy tarixini yanada chuqurroq ochib berishi shubhasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Asqarov A.A. O‘zbekistonning ibtidoiy jamiyat tarixi. Toshkent: Fan, 1981.
2. Okladnikov A.P. Teshik-Tosh g‘ori va mustye madaniyati. Moskva, 1949.
3. Islomov U.I. Markaziy Osiyoning quyi paleolit yodgorliklari. Toshkent, 1990.
4. Derevyanko A.P. Markaziy Osiyoda qadimgi odamlarning tarqalishi. Novosibirsk, 2003.
1. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. “Tosh davri” maqolasi. Toshkent, 2003.
- Толстов С.П. Древний Хорезм. – М.: Наука, 1948.
2. Массон В.М. Неолит Средней Азии. – Л.: Наука, 1964.
3. Виноградов А.В. Кальтаминорская культура Средней Азии: новые исследования. – Ташкент, 2015.
4. Марков Г.Е., Хамрокулов С. Археологические памятники Северного Балхана. – Ашхабад, 1980.
5. Матюшин Г.Н. Неолит и энеолит Южного Приаралья. – М., 1972.

6. Формозов А.А. Первобытное общество и древнейшие культуры Евразии. – М.: Наука, 1983.
7. Alpysbaev H. Охотничьи племена Южного Казахстана. – Алма-Ата, 1979.
8. Jo‘raboyev Q., Qo‘chqorov T. O‘zbekiston neolit davri arxeologiyasi. – Toshkent: Fan, 2012.
9. Vinogradov A.V., Usmanova E.R. Mesolithic and Neolithic cultures of the Kyzylkum region. – Tashkent, 2020.
10. Dani A., Masson V. History of Civilizations of Central Asia. – UNESCO, 1992.